

Ewald Kislinger, *Regionalgeschichte als Quellenproblem. Die Chronik von Monembasia und das sizilianische Demenna. Eine historisch-topographische Studie* [Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Kl. Denkschriften, 294. Veröffentlichungen des Kommission für die Tabula Imperii Byzantini, 8], Βιέννη 2001, σελ. 208+ εικ. 21+χάρτ. 3.

Στο εκτενές και θεμελιώδες άρθρο του για το Χρονικό της Μονεμβασίας ο Paul Lemerle σημείωνε το 1963: «Οι ερευνητές της νότιας Ιταλίας και της βυζαντινής Σικελίας θα πρέπει μια μέρα να μας πουν ξεκάθαρα τι πιστεύουν για την πιθανότητα και τον χρόνο εγκατάστασης κατοίκων από την Πάτρα στο Ρήγιο και από τη Λακωνία στα Δέμεννα» («La Chronique improprement dite de Monemvasie: Le contexte historique et légendaire», *REB* 21 [1963] 48 σημ. 73). Το ζητούμενο αυτό της έρευνας, τουλάχιστον όσον αφορά την εγκατάσταση Λακώνων στα Δέμεννα της Σικελίας, έρχεται να εξετάσει και να αποσαφηνίσει με εξαντλητικό τρόπο το νέο βιβλίο του Ewald Kislinger. Αφετηρία της μελέτης του είναι ένα από τα πιο αμφιλεγόμενα και πολυσυζητημένα βυζαντινά κείμενα, το Χρονικό της Μονεμβασίας. Όπως είναι γνωστό, το σύντομο αυτό χρονικό, ύστερα από την πρώτη του έκδοση το 1749 από τον Pasini με βάση ένα χαμένο σήμερα χειρόγραφο της Βιβλιοθήκης του Τορίνου (Codex Taurinensis 336b. I 4 [B VII 29]), έγινε διάσημο κυρίως από τη στιγμή που το χρησιμοποίησε ο Fallmerayer για να αποδείξει τον παντελή εκσλαβισμό της Πελοποννήσου στα τέλη του βου αιώνα.¹ Η ανακάλυψη στη συνέχεια και άλλων χειρογράφων του Χρονικού από τον Σπ. Λάμπρο στο Άγιο Όρος (Κουτλουμουσίου 220 και Ιβήρων 329) και στη Ρώμη (Collegio greco 12) πυροδότησε την αρχή ενός επιστημονικού διαλόγου γύρω από τη χρονολόγηση του κειμένου και την αξιοπιστία των πληροφοριών που παρέχει, ο οποίος συνεχίζεται μέχρι σήμερα.²

Ο συγγρ., πολύ γλαφυρά, αρχίζει το βιβλίο του αναφέροντας τον μύθο της Αρέθουσας που καταφεύγει στη Σικελία κυνηγημένη από τον Αλφειό και μεταμορφώνεται εκεί, στην Ορτυγία, σε πηγή, ενώ ο εραστής της γίνεται ποταμός που τα νερά του, διασχίζοντας τη θάλασσα, φτάνουν ως τη Σικελία για να ενωθούν μαζί της. Ο μύθος, που παραδίδεται τόσο από τον Οβίδιο (*Metam.* V 573-641) όσο και από τον Παιουσανία (V 7, 2-3),

1. J. Ph. Fallmerayer, *Fragmente aus dem Orient* II, Στουτγάρδη - Τυβίγγη 1845, σσ. 412-413. Βλ. και Ν. Βέης, «Τὸ "Περὶ τῆς κτίσεως τῆς Μονεμβασίας" χρονικόν, αἱ πηγαὶ καὶ ἡ ἱστορικὴ σημαντικότης αὐτοῦ», *Βυζαντινίς* 1 (1909) 58.

2. Πρόσφατα, για παράδειγμα, ἡ Άννα Αβραμέα, με βάση τα αρχαιολογικά ευρήματα και τους θησαυρούς νομισμάτων που βρέθηκαν στην Πελοπόννησο, αμφισβητεῖ σοβαρὰ τὴν «τυφλὴ πίστη» στὴν ἱστορικότητα τοῦ Χρονικοῦ, που αναφέρει κατηγορηματικὰ ὅτι ἡ Πελοπόννησος εἶχε καταληφθεῖ ἀπὸ Σλάβους ἀπὸ τὸ 587/8 μέχρι τὸ 805 (Anna Avramea, *Le Péloponnèse du IVe au VIIIe siècle. Changements et persistances*, Παρίσι 1997, σ. 79 ἀλλὰ καὶ σσ. 101-104, 158.

υποδηλώνει, λέει ο συγγρ., τη μεταφορά της κοινής λατρείας της Αρτέμιδος και του Αλφειού από την Ήλιδα στη Σικελία τον καιρό του Αποικισμού. Από τότε, όπως το πιστοποιεί πλήθος μαρτυριών και από τις δύο πλευρές, οι επαφές της Πελοποννήσου με τη Σικελία υπήρξαν αδιάκοπες και πολυποίκιλες τόσο στην Αρχαιότητα όσο και στον Μεσαίωνα.

Ο μελετητής της τοπικής ιστορίας ενός βυζαντινού επαρχιακού οικισμού όπως είναι τα Δέμμενα της Σικελίας, που σύμφωνα με τη μαρτυρία του Χρονικού της Μονεμβασίας ιδρύθηκαν κατά την πρώτη βυζαντινή περίοδο από λάκωνες μετανάστες που διατήρησαν τη γλώσσα τους, αντιμετωπίζει έντονο το πρόβλημα της σποραδικότητας και αποσπασματικότητας των πηγών, καθώς οι βυζαντινοί ιστορικοί επικεντρώνουν συνήθως το ενδιαφέρον τους στην Κωνσταντινούπολη, το κέντρο της Αυτοκρατορίας. Είναι υποχρεωμένος, λοιπόν, να ερευνήσει συστηματικά και να αξιολογήσει συνδυαστικά τα φιλολογικά, ιστορικά και τοπογραφικά-αρχαιολογικά δεδομένα τόσο της Πελοποννήσου όσο και της Σικελίας, επαρχιών εξάλλου που τουλάχιστον μέχρι τον 9ο-10ο αιώνα ανήκαν σε ένα κράτος. Αυτό ακριβώς επιχειρεί με επιτυχία η κρινόμενη μελέτη, η οποία διακρίνεται σε ένα εκτενές πρώτο μέρος (σσ. 9-154), όπου εξετάζονται οι γραπτές πηγές για τη βυζαντινή Πελοπόννησο και τη Σικελία, και σε ένα δεύτερο (σσ. 155-170), όπου ο συγγρ. επιχειρεί να προσδιορίσει τοπογραφικά τα Δέμμενα στη Σικελία. Το βιβλίο ολοκληρώνεται με την παράθεση της κυριότερης βιβλιογραφίας και των συντομογραφιών, ακολουθεί ευρετήριο ονομάτων - τόπων και ευρετήριο επιλεγμένων πηγών. Συνοδεύεται επίσης από 21 ασπρόμαυρες φωτογραφίες και τρεις χάρτες των εξεταζόμενων περιοχών σε θήκη. Η μελέτη υποβλήθηκε τον Μάρτιο του 2000 ως Habilitationsschrift στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου της Βιέννης και εκδόθηκε την επόμενη χρονιά ως ο 8ος τόμος της σειράς Veröffentlichungen der Kommission für die Tabula Imperii Byzantini της Αυστριακής Ακαδημίας των Επιστημών.

Απαραίτητη προϋπόθεση της σύνδεσης των σικελικών Δεμένων με την Πελοπόννησο φαίνεται ότι είναι κατά τον συγγρ. η απόδειξη της αξιοπιστίας των πληροφοριών που δίνει το Χρονικό της Μονεμβασίας. Μεγάλο τμήμα, λοιπόν, του πρώτου μέρους της μελέτης, έχει στόχο την απόδειξη αυτή, επανεξετάζοντας και επαναξιολογώντας τα ιστορικά και αρχαιολογικά δεδομένα της Πελοποννήσου από τον 6ο μέχρι τον 15ο αιώνα με αφετηρία τις μαρτυρίες του Χρονικού³ (σσ. 11-109). Ιδιαίτερα χρήσιμη στον αναγνώστη η παράθεση του κειμένου στο Παράρτημα I (σσ. 199-207), σε παράλληλες στήλες κατά χειρόγραφο, σύμφωνα με τις εκδόσεις του Lemerle, του Βέη και του Λάμπρου, και ο χρονολογικός πί-

3. Όπως είναι γνωστό, το Χρονικό διακρίνεται σαφώς σε δύο μέρη με διαφορετική μορφή: το μέρος I αναφέρεται σε γεγονότα του 6ου-9ου αι. σε συνεχή αφήγηση, ενώ το μέρος II αναφέρεται σε γεγονότα του 11ου-14ου αι. με μορφή χρονικού και ιστορικών ενθυμήσεων.

νακας των εκδόσεων στο Παράρτημα II (σσ. 207). Η μελέτη της χειρόγραφης παράδοσης – η οποία, ωστόσο, δεν είναι εξαντλητική, καθώς ξεπερνά τα όρια της συγκεκριμένης εργασίας και ο ερευνητής εύλογα την αφήνει για εκείνον που θα επιχειρήσει μια νέα κριτική έκδοση του Χρονικού –, και η ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και πειστική εξέταση της θέσης του Χρονικού μέσα στα περιεχόμενα κάθε κώδικα, μαζί με τη διάκριση των γραφών, οδηγούν τον συγγρ. στο συμπέρασμα ότι το Χρονικό της Μονεμβασίας σε καμιά περίπτωση δεν προέρχεται από την Μονεμβασία, αλλά ότι στην πορεία της διάδοσης του κειμένου στα χειρόγραφα έλαβε έναν τέτοιο χαρακτήρα ώστε να δικαιολογείται και να μπορεί να διατηρηθεί η σημερινή ονομασία του. Επειδή φιλολογικά και παλαιογραφικά το Χρονικό όπως μας παραδίδεται σήμερα δεν μπορεί να αναχθεί σε εποχή πριν από το 15ο αιώνα, η αξιοπιστία των πληροφοριών τόσο του τμήματος I όσο και του τμήματος II ελέγχεται από τον Kislinger, με εντοπισμό των πηγών του Χρονικού, εξέταση των παράλληλων γραπτών μαρτυριών και αξιολόγηση των αρχαιολογικών και νομισματικών ευρημάτων στην Πελοπόννησο. Ο ερευνητής καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, όσον αφορά τις μεταναστεύσεις κατοίκων της Πελοποννήσου κάτω από την πίεση των αβαροσλαβικών επιδρομών, την εγκατάσταση Σλάβων, την έκταση και τη διάρκεια της κατάλυσης της βυζαντινής κυριαρχίας σε διάφορες περιοχές της Πελοποννήσου, οι μαρτυρίες του Χρονικού της Μονεμβασίας είναι ορθές, αλλά μας προσφέρουν μόνο το περίγραμμα της πορείας των γεγονότων, ενώ, σε ό,τι αφορά τους επιμέρους τόπους, λείπουν οι χρονολογίες είτε εξαιτίας της έλλειψης σχετικής πληροφόρησης από τις πηγές του είτε διότι με την εξίσωση βραχύχρονων και μακροχρόνιων μεταναστεύσεων εξυπηρετείται καλύτερα η συνολική πρόθεση του Χρονικού. Στο κεφ. που ακολουθεί, με τον εύγλωττο τίτλο «Στρώματα και Προθέσεις» (σσ. 137-154), ο συγγρ., συνοψίζοντας τις απόψεις του, υποστηρίζει ότι τα χειρόγραφα διασώζουν μόνο την τελευταία φάση του Χρονικού. Το κείμενο, κατά την πορεία της διάδοσής του, ανάλογα με τα τοπικά ενδιαφέροντα και υπακούοντας σε διαφορετικές σκοπιμότητες, συντομεύθηκε ή άλλαξε πηγές. Έτσι στη Σπάρτη, πριν από το 1340, ενώθηκε το τμήμα I με το τμήμα II που αφορά κατεξοχήν την Εκκλησία της Λακωνίας, και το κείμενο που προέκυψε υπήρξε ο υπαρχέτυπος του Χρονικού των χειρογράφων Τορίνου και Κουτλουμουσιού. Ωστόσο, αρχικό κέντρο δημιουργίας του Χρονικού πρέπει να ήταν η Πάτρα (αυτό το επίπεδο εξέλιξης του Χρονικού αντιπροσωπεύει το Χρονικό που παραδίδεται από το χειρόγραφο των Ιβήρων, το οποίο δεν περιέχει το τμήμα II) και η νέα τάξη πραγμάτων που διαμορφώθηκε εκεί επί Νικηφόρου Α΄. Η προέλευσή του είναι σίγουρα εκκλησιαστική: η Εκκλησία της Πάτρας θέλει να υπερασπιστεί και να κατοχυρώσει την άνοδό της σε μητρόπολη· επιπλέον, νομιμοποιείται η νέα αρχή για την Εκκλησία της Λακωνίας, αφού οι κάτοικοί της διεσπάρησαν (τα Δέμενα αναφέρονται

στο Χρονικό ακριβώς γιατί βοηθούν να μαρτυρηθεί η φυγή των κατοίκων της Λακωνίας) και ο Νικηφόρος Α΄ δημιούργησε μια νέα Λακωνία με εποίκους Καφείρους, Θράκες και Αρμενίους, χωρίς ιστορική παράδοση, και την υπήγαγε, μαζί με την Μεθώνη και την Κορώνη, στη μητρόπολη Πατρών. Ο συγγρ., αποδεχόμενος ως πιθανό χρόνο σύνταξης του αρχικού Χρονικού την εποχή του Λέοντος Σ΄, δεν αποκλείει ως πιθανό συγγραφέα του Χρονικού τον Αρέθα, δεν θεωρεί όμως απαραίτητο ο συγγρ. να έχει ταξιδέψει στην Ιταλία για να γνωρίζει λεπτομέρειες για την ελληνική γλώσσα των κατοίκων των Δεμένων: κατά τον 9ο και 10ο αι. οι σχέσεις μεταξύ Σικελίας και Πελοποννήσου είναι στενές και τα Δέμεννα είναι τοπωνύμιο που μπορεί να αναφέρεται και σε άλλες πηγές ανεξάρτητες από το Χρονικό.

Αν όμως σε επιμέρους ζητήματα που τίγονται στο πρώτο αυτό μέρος της μελέτης ενδέχεται να διατηρεί κανείς επιφυλάξεις απέναντι σε ορισμένες απόψεις του συγγρ.,⁴ στο δεύτερο τμήμα του πρώτου μέρους του βιβλίου, όπου ο μελετητής στρέφεται αποκλειστικά στα Δέμεννα, τα συμπεράσματά του δύσκολα αμφισβητούνται και η συμβολή του είναι ιδιαίτερα σημαντική· εξετάζει εξαντλητικά κάθε σχετική μαρτυρία και ανασυστήνει με πειστικό τρόπο την ιστορική διαδρομή αυτού του βυζαντινού οικισμού στη Σικελία. Τα βυζαντινά λεξικά ήδη από τον 9ο αιώνα (π.χ. *Etymologicum genuinum*) πιστοποιούν την ύπαρξη του τοπωνυμίου στη Σικελία, ενώ ο λατινικός Βίος του Λουκά από τη Μήρινα, που συντάχθηκε μετά το 984/991, αναφέρει ως πατρίδα του αγίου τα βυζαντινά Δέμεννα. Πολλές όμως μαρτυρίες προέρχονται από αραβικές πηγές: ο συγγρ. αποδεικνύει ότι τα Δέμεννα πρέπει να ήταν ένα από τα τρία βυζαντινά οχυρά (τα άλλα δύο ήταν η Ταορμίνα και τα Ρήματα) στα οποία στηρίχθηκε η βυζαντινή άμυνα μέχρι την οριστική πτώση της Σικελίας στα χέρια των Αράβων τον 10ο αι., και θα πρέπει να αναζητηθούν στην Τυρρηνική ακτή, κοντά στην Cefalù. Άραβες περιηγητές αναφέρονται σ' αυτά από τον 10ο μέχρι τον 14ο αι. και μάλιστα ως κέντρο παραγωγής μεταξιού, πληροφορία που επιβεβαιώνεται και τον 11ο αι. από τον εβραϊκό κατάλογο εμπόρων που βρέθηκε στη Συναγωγή του Έσρα του Καΐρου, γνωστό ως κατάλογο Geniza (η παρουσία μάλιστα των Εβραίων στα Δέμεννα μαρτυρείται μέχρι τον 15ο αι.). Ωστόσο, τον 12ο αι., ο άραβας περιηγητής al-Idrīsī μνημονεύει πλέον τα Δέμεννα ως όνομα περιφέρειας και όχι οικισμού, κάνει λόγο συγκεκριμένα για το San Marco των Δεμέν-

4. Ο συγγρ., για παράδειγμα, πιστεύει ότι, μολονότι μέρος του ελληνικού πληθυσμού παρέμεινε πιθανόν στη θέση του υποταγμένο στους εισβολείς Σλάβους, η βυζαντινή κρατική οργάνωση καταλύθηκε πλήρως κατά τον 7ο-9ο αι. στην κεντρική και νοτιοδυτική Πελοπόννησο (βλ. σ. 100). Αντίθετη άποψη έχει διατυπώσει η Άννα Αβραμέα, η οποία πιστεύει ότι το βυζαντινό κράτος διατήρησε την παρουσία του κυρίως στις ακτές της Πελοποννήσου προκειμένου να διασφαλίσει τις θαλάσσιες συγκοινωνίες (βλ. Άννα Αβραμέα, ό.π., σσ. 102-104, 159).

ων. Η έρευνα του συγγρ. σε νορμανδικά και ελληνικά έγγραφα καταδεικνύει ότι πράγματι από τα τέλη του 11ου αι. το τοπωνύμιο έγινε όνομα περιφέρειας με συγκεκριμένα όρια στα βορειοανατολικά της Σικελίας. Οι κάτοικοι της μιλούσαν ελληνικά και ακολουθούσαν το ορθόδοξο τυπικό. Υποδέχθηκαν τους Νορμανδούς ως ελευθερωτές και η τοπική Εκκλησία συνεργάστηκε μαζί τους. Κοσμικό κέντρο εξουσίας υπήρξε το San Marco d'Alunzio, καλά προφυλαγμένο ορεινό μέρος στην Τυρρηνική ακτή, 12 χιλιόμετρα από τη Messina, ενώ εκκλησιαστικό η μονή του San Filippo di Fragalà, η οποία ενισχύθηκε με πολλές δωρεές από τους νορμανδούς άρχοντες.

Στο τελευταίο μέρος του βιβλίου επιχειρείται να ταυτιστεί ο βυζαντινός οικισμός των Δεμέννων με έναν από τους τρεις οικισμούς που μαρτυρούνται από την αρχαιότητα στην περιοχή: το Αγαθνόν, το Αλλόντιον και την Απολλωνία. Λαμβάνοντας υπόψη τα τοπογραφικά και αρχαιολογικά ευρήματα ο συγγρ. καταλήγει στο συμπέρασμα ότι το αρχαίο Αλλόντιο ταυτίζεται με το San Marco d'Alunzio και παρατηρεί πολύ σωστά ότι στις πηγές τα Δέμεννα εμφανίζονται για διάστημα πέντε αιώνων, στους οποίους υπάρχει κενό μαρτυριών για το Αλλόντιο και το San Marco. Αυτό που ενώνει τα παλαιά Δέμεννα με το νέο San Marco, εκτός από την τοποθεσία, είναι η δημογραφική συνέχεια.

Το βιβλίο του E. Kislinger, με την υποδειγματικά εξαντλητική και συνδυαστική εξέταση των φιλολογικών, ιστορικών και αρχαιολογικών δεδομένων που το διακρίνει, αποτελεί αναμφίβολα σημαντική συμβολή στη μελέτη της ιστορίας και των σχέσεων της Πελοποννήσου με τη Σικελία κατά τη βυζαντινή περίοδο.

Πανεπιστήμιο Κρήτης

MAPINA LOYKAKH

Anna Komnene, Alexias. Übersetzt, eingeleitet und mit Anmerkungen versehen von Diether Roderich Reinsch. Zweiter, um mit Vorwort von D. R. Reinsch ergänzte Auflage, Βερολίνο - Ν. Υόρκη, Walter de Gruyter, 2001, σελ. 607+χάρτ. 2.

Ο μεταφραστής, έγκριτος γερμανός βυζαντινολόγος γνωστός κυρίως από την κριτική έκδοση (1983) και τη σχολιασμένη γερμανική μετάφραση (1986) του ιστοριογραφικού έργου του Μιχαήλ Κριτόβουλου, ετοιμάζει εδώ και καιρό (σε συνεργασία με τον ακαδημαϊκό Αθανάσιο Καμπύλη) νέα κριτική έκδοση της Αλεξιάδος¹ στο πλαίσιο της σειράς Corpus Fon-

1. Πρόσφατη έκδοση: *Annae Comnenae Alexias*, recensuerunt D. R. Reinsch et A. Kambyles, τ. I-II, τ. I: *Prolegomena et textus*, τ. II: *Indices* [Corpus Fontium Historiae Byzantinae, XI], Βερολίνο - Ν. Υόρκη, Walter de Gruyter, 2001, σσ. 57*+505+271.